

Marjana Žibert

Zadružno povezovanje kmetov v vaseh v okolici Kranja od njegovih začetkov do druge svetovne vojne

Vsi za enega, eden za vse. - Ta pogosto zapisan stavek v obsežni zadružni arhivski dokumentaciji¹ bi moral biti dovolj poveden za razumevanje prizadevanj zadružništva, v našem primeru kmetijskega v kranjski okolici. Pri obravnavanju zadrug, ki se povezujejo s kmečkim gospodarstvom, moramo upoštevati naravne razmere območja in spreminjajoče se gospodarske, socialne, politične in prometne razmere.

Zadružništvo je oblika gospodarske organizacije, ki ima pridobitniško naravo. Avstrijski zakon o pridobitnih in gospodarskih zadrugah je leta 1873 zadrugo definiral kot osebno združbo nedoločenega števila članov z namenom, da pospešuje pridobivanje ali gospodarstvo članov s ponudbo kreditov ali s skupnim poslovanjem. Jugoslovanski zakon iz leta 1937 pa je zadrugo opredelil za združbo nedoločenega števila članov s spremenljivim številom poslovnih deležev, ki se je vsak član udeležuje neposredno. Zadruge naj bi se ustanovljale z namenom pospeševanja gospodarstva članov s skupnim opravljanjem poslov po načelu vzajemne pomoči članstva. Emil Čeferin je v komentarju teh določb poudaril, da ravno načeli neposredne udeležbe in vzajemne pomoči ločita zadruge od trgovskih in drugih družb.²

I. RAZVOJ ZADRUŽEGA POVEZOVANJA KMETOV V KRANJSKI OKOLICI

Kmetijsko zadružništvo na kranjskem območju ima svoje začetke v drugem obdobju slovenskega zadružništva, ko se je le - to docela zavedalo gospodarsko - socialnih tegob slovenskega podeželja in se je težišče zadružništva iz narodnostno

ogroženih pokrajin preneslo na Kranjsko. Začetki slovenskega zadružništva segajo namreč na Štajersko. Pobudnika in utemeljitelja tovrstnih prizadevanj sta bila brata Josip in Mihael Vošnjak, ki sta si v prvi vrsti prizadevala za gospodarsko neodvisnost od nemškega kapitala. Tako so na Štajerskem (Mozirje, Šoštanj) v sedemdesetih letih prejšnjega stoletja nastale prve slovenske posojilnice. V prvem obdobju slovenskega zadružništva je bila v kranjski okolici ustanovljena Prva gorenjska kmetijska posojilnica r. z. z o. z. v Podbrezjah, in sicer leta 1885. Ustanovil jo je kmetijski tehnik in gospodarstvenik Franc Pavlin iz Podbrezj. Posojilnica je delovala le tri leta, ker je ustanovitelj odšel v državno službo v Trst. Zadruga je bila izbrisana iz zadružnega registra 3. novembra 1903.³

Različne zadruge, ki so jih pričeli ustanavljati pod okriljem katoliškega tabora, naj bi socialno prerodile in gospodarsko osamosvojile slovenske izkoriščane sloje. Utemeljitelj novega obdobja v slovenskem zadružništvu je bil dr. Janez Evangelist Krek, ki je iskal vzore pri Friedrichu Wilhelmu Raiffeisnu, očetu kmečkega zadružništva. Priporočal ni le kreditnih zadrug, ampak tudi specializirane kmetijske zadruge kot so mlekarske, živinorejske, sadjarske, strojne. Uspešnost Krekovi zadrug je botrovala ustanovitvi zadružnih central leta 1895 - Zveze kranjskih posojilnic in Gospodarske zveze. Leta 1903 je bil izdan revizijski zakon, ki je zadružnim centralam predpisoval obvezno izvajanje revizij pri vseh zadrugah. Posledica te določbe je bila, da se je Gospodarska zveza delila na istoimensko zadrugo, ki je prevzela blagovni promet med zadrugami, in na Zadružno zvezo, ki je prevzela denarno izravnavo.

Krek je morda posredno vplival tudi na ustanovitev prvih rajfajzovk na kranjskem območju. Med počitnicami je namreč zahajal v Selca nad Škofjo Loko, kjer je po očetovi smrti živela njegova mati. Bil je v stalnih stikih z življenjem v tej

¹ Arhiv Republike Slovenije (ARS) - Zadružna zveza v Ljubljani (ZZ), 1899-1947; Zveza slovenskih zadrug (ZSZ), 1900-1947; Zbornica za trgovino, obrt in industrijo (TOI), 1848-1947; Zgodovinski arhiv Ljubljana (ZAL) - Okrožno gospodarsko sodišče Ljubljana (OGSL), 1848-1945.

² Žarko Lazarevič, Zadružništvo v Sloveniji v dobi kapitalizma (Sistemi in organizacije), Arhivi, letnik XVII, 1994, str. 12.

³ Slavko Luin, Denarne ustanove v Kranju do druge svetovne vojne, Kranjski zbornik, Kranj, 1980, str. 199.

dolini. Tako je bila leta 1897 ustanovljena Hranilnica in posojilnica v Selcah.⁴ Istega leta je bila ustanovljena na pobudo župnika Fančiška Pokorna Hranilnica in posojilnica v Besnici nad Kranjem. Čeprav je Besnica spadala v kranjski politični okraj, so njeni ljudje verjetno navezovali takšne in drugačne stike z ljudmi iz Selške doline.

Tako kot v širšem slovenskem prostoru se je tudi na kranjskem območju najprej izoblikoval sistem kreditnih zadrug - rajfajzovk. Besniški hranilnici in posojilnici so se pridružile hranilnice in posojilnice v Cerkljah (1899), Šenčurju (1900), Naklem in Smledniku (1902), Predvoru (1903) in Šmartnem pri Kranju (1905). Leta 1907 je tudi mesto Kranj dobilo Hranilnico in posojilnico, r. z. z n. z. Njen ustanovitelj je bil dekan Anton Koblar, ki mu ni bilo vseeno, kaj se je godilo s kmečkim stanom.⁵ Hranilnice in posojilnice je zakonsko ukinila nova oblast po drugi svetovni vojni.

V skladu s Krekovimi združnimi prizadevanji za ustanavljanje ne le denarnih, ampak tudi nedennarnih zadrug za kmečki stan, so istočasno ustanovljali mlekarske zadruge, kmetijska društva in živinorejske zadruge.

Za vzroke povezovanja kmetov v mlekarske zadruge v vaseh v okolici Kranja, so že sodobniki⁶ smatrali izboljšanje prometnih povezav (železnica), ki so raznovrstnim trgovcem omogočile hitrejšo komunikacijo s tržiščem. V našem primeru so za mleko in mlečne izdelke pokazali interes mlečni trgovci iz Trsta, Opatije in Dunaja, ki so postavili mlekarjem določene kriterije, ki jim tedanja "mlečna branjarija" ni ustrezala. Večji posestniki so namreč posedovali ročne posnemalnice - iz sladke smetane so izdelovali čajno maslo, ki so ga prodajali v bližnjih mestih. Zato so se kmetje organizirali v mlekarske zadruge, ki so jih opremili z ustreznimi stroji za izdelovanje kvalitetnih mlečnih izdelkov (pasterizirano mleko, sladka smetana, čajno maslo).

Menim, da moramo pri organiziranju mlekarškega združništva v kranjski okolici opozoriti na vpliv bohinskega mlekarškega združništva, ki je dobilo trde temelje v zadnji četrtini prejšnjega stoletja.⁷ Bohinjske zadruge (Bohinjska Bistrica, Nemški Rovt) so se izoblikovale iz preprostih sirarskih in mlekarških združb, ki so izdelke razdeljevale med svoje člane. Omenjene združbe združni teoretiki označujejo za predstopnjo zadrug, ki po-

slujejo po zakonskih predpisih.⁸ Bohinjci so kranjskim mlekarjem posredovali prva sirarska znanja (Šenčur).

V kranjski okolici je bila kot prva registrirana Mlekarska zadruga v Naklem (1903). V letu 1906 so se jim pridružile še šenčurska, cerkljanska in predosljanska mlekarska zadruga, ki je imela prvotno sedež v Srakovljah. Istočasno je v Cerkljah liberalni tabor ustanovil Kmečko mlekarno, ki se ni obdržala. Tudi mlekarska zadruga v Dupljah (1908) ni imela potencialov za normalno poslovanje.

Kmetijska društva so bile zadruge, ki so imele več nalog: članom so izposojale kmetijske stroje, odkupovale in prodajale s njihove kmetijske pridelke ter jih oskrbovale s kmetijskimi in življenjskimi potrebščinami. Lahko rečemo, da so imele tudi značaj nabavno - prodajnih zadrug. Razpoložljivi viri izpričujejo, da so si člani tovrstnih zadrug običajno izposojali le kmetijske stroje. Prvo kmetijsko društvo v kranjski okolici so ustanovili posestniki iz Cerkelj in okoliških vasi leta 1899, vendar je moralo v likvidacijo. Leta 1909 je liberalc Jožef Jenko iz Zg. Brnika ustanovil zadrugo z istim namenom, le da jo je imenoval strojna zadruga. Naslednje leto so pričeli s poslovanjem Kmetijsko društvo Šmartin, Kmetijsko društvo za Hrastje in okolico in Kmetijsko - strojna zadruga na Kokrici, leta 1911 Kmetijsko društvo v Šenčurju, leta 1912 kmetijski društvi v Trbojeh in Strahinju ter leta 1914 Kmetijsko društvo v Voklem.

Ob ustanovitvi Strojne zadruge na Brniku so v vodstvu poudarili, da so takšne združne organizacije potrebne, ker primanjkuje kmečke delovne sile.⁹ Od sedemdesetih let 19. stoletja do prve svetovne vojne je število prebivalstva po posameznih katastrskih občinah na kranjskem področju nazadovalo. To kaže na močnejše izseljevanje, vendar ne v Ameriko, ampak na Štajersko in Koroško, kjer so si ljudje služili kruh v industrijskih krajih.¹⁰ Ustanovitve kmetijskih društev podpira tudi dejstvo, da so z razširjenim železniškim omrežjem pričeli pritekati na kranjsko območje agrarni proizvodi, ki so konkurirali dražjim domačim proizvodom.

V prvem obdobju združništva v vaseh v okolici Kranja sta delovali še živinorejski zadrugi v Cerkljah (1908) in Predosljah (1909). Slednja je bila med obema vojnama tudi v slovenskem merilu zgled živinorejskega združništva.

⁴ Emil Čeferin, *Združništvo v Selški dolini, Selška dolina v preteklosti in sedanjosti*, Železniki, 1973.

⁵ Kot v opombi 3, str. 198.

⁶ Zapuščina Ivana Zupana, *Razvoj mlekarstva v Kranjskem okraju*, hrani Marija Zupan, Pivka 23, Naklo.

⁷ Vlado Valenčič, *Združništvo, Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev, Zgodovina agrarnih panog I*, Ljubljana, 1970, str. 539.

⁸ France Adamič, *Razvojna obdobja slovenskega združništva*. - Zbornik Biotehniške fakultete Univerze v Ljubljani, zvezek 24, 1975, str. 8.

⁹ Gorenjec, 27. 2. 1909.

¹⁰ Vlado Valenčič, *Prebivalstvo na območju občine Kranj - 900 let Kranja, Kranj 1960*, str. 305-306.

Zadružni domovi v Šenčurju pri Kranju. Fotografija iz fototeke GM Kranj.

Prva svetovna vojna je zadružna prizadevanja precej ovirala. Vojna je najprej zmedla varčevalce hranilnic in posojilnic, ki so bili v skrbeh za svoje prihranke. Država je pri hranilnicah in posojilnicah najela vojno posojilo. Kmetijska društva in mlekarske zadrugе je predvsem prizadel vpoklic priučenih strojnikov in mlekarjev v vojsko. Mlekarnе so zbirale mleko za potrebe vojske. Mleko je prevzemala Mlekarska zveza, proti koncu vojne pa je zaradi rekvizicije živine zmanjkalo mleka za mlekarne.

Kmetijske zadrugе na kranjskem področju, ki so nastale v drugi fazi razvoja slovenskega zadružništva oz. v prvi fazi zadružnega povezovanja kmetov v vaseh v okolici Kranja, so do druge svetovne vojne izpolnjevale svoje naloge v skladu s splošnimi gospodarskimi razmerami. To so bile zadrugе, ki so določile podeželska zadružna središča. Začrtale so si širše zadružne okoliše in si pridobile člane - zadružnike, ki so prisegali na duhovnikovo besedo. Duhovščina je namreč v večini zadrug zasedala mesta v upravnih in nadzornih odborih. Kot zadnja zadruga je bilo v opisanem obdobju ustanovljeno Kmetijsko društvo v Voklem, in sicer marca 1914.

Gibanje števila zadrug v prvem obdobju zadružnega povezovanja kmetov v vaseh v okolici Kranja 1897-1918:

	ustanovljene	likvidirane
HRANILNICE IN POSOJILNICE	8	2
MLEKARSKE ZADRUGE	6	2
KMETIJSKA DRUŠTVA	8	1
STROJNE ZADRUGE	1	1
ŽIVINOREJSKE ZADRUGE	2	1

Tretji razvojni fazi slovenskega zadružništva pripada obdobje med obema vojnama. V dvajsetih letih se je ugodno gospodarsko stanje obdržalo tudi v zadružništvu, velika gospodarska kriza v tridesetih letih tudi zadružništva ni obšla. Prizadeto je bilo zlasti kmetijsko zadružništvo. V strukturi kmetovih upnikov so bile kreditne zadrugе v Dravski banovini leta 1932 na drugem mestu za privatnimi upniki, saj so nosile 33% slovenskih kmečkih dolgov.¹¹ Kmečke dolgove in kreditno zadružništvo je od leta 1932 dalje bolj ali manj uspešno reševala država. Tedanji politični oblasti je Zadružna zveza politično ustrezala, zato je dobila največ denarja za sanacijo.

Leta 1937 je bil sprejet Zakon o gospodarskih zadrugah, ki je začel veljati 24. 9. istega leta. Poenotil je organizacijsko podlago zadružništva, poudaril je gospodarsko-socialni značaj zadrugе, ki mora biti članica ene od revizijskih zvez.¹²

¹¹ Žarko Lazarevič, Kmečki dolgovi na Slovenskem, Ljubljana, 1994, str. 124-143.

¹² Zakon o gospodarskih zadrugah, Zakoni in uredbe, LIII. zvezek, prevedel in uvod napisal Anton Kralj, Ljubljana, 1937.

Klet za shranjevanje mlečnih izdelkov Gorenjske mlekarske zadruga, skupni obrat Naklo. Fotografija iz fototeke GM Kranj.

Kmetje v okolici Kranja so pričeli z drugo fazo združnega povezovanja v letu 1920. Po šestih letih sta bili registrirani Pašna zadruga pri Sv. Ambrožu in Elektrostrojna zadruga v Podblici. Življenje v novi državni skupnosti, ki je bilo zaznamovano z ugodnimi gospodarskimi trendi, od kmetov v okolici Kranja v prvi polovici dvajsetih let ni zahtevalo intenzivnega združnega povezovanja. Do vključno leta 1926 je bilo v združni register vpisanih 12 različnih kmetijskih zadrug, ki so dopolnile kmetijsko združno organiziranost. V vaseh jugozahodno od Kranja (Bitnje, Žabnica) se je združništvo v tem obdobju pričelo oblikovati. V Bitnjah so ustanovili Kmetijsko društvo (1922), v Žabnici pa Strojno zadrugo (1924) ter živinorejsko in mlekarsko (1926). Na Zg. Brniku in v Cerkljah so se kmetje povezali v kmetijsko-strojni zadrugi (1925, 1926). Verjetno zato, ker na cerkljanskem območju, ki je bilo močno agrarno, tovrstno združništvo ni imelo konkretnih oblik. Mrežo denarnih zavodov je dopolnila Hranilnica in posojilnica v Predosljah (1924).

Mlekarsko združništvo si je po vojni opomoglo. Nova državna meja je sicer zaustavila izvoz v italijanske kraje, medtem ko je izvoz mleka in mlečnih izdelkov doživel uspešno konjunkturo. Mlekarski zadrugi Naklo in Predoslje sta na tržišču nastopali samostojno, pri ostalih pa je posredovala

Mlekarska zveza.¹³

Napredek denarnega združništva je bil v dvajsetih letih odvisen od gospodarskega položaja kmečkega prebivalstva. Vendar tega ne smemo jemati kot pravilo, ker je vsaka hranilnica in posojilnica imela specifičen razvoj, na kar niso vplivale le splošne gospodarske razmere, ampak tudi pozitivno in negativno nastrojene krajevne propagande.

Gibanje števila zadrug v drugem obdobju združnega povezovanja kmetov v vaseh v okolici Kranja 1919-1926:

	ustanovljene	likvidirane
HRANILNICE IN POSOJILNICE	2	
MLEKARSKE ZADRUGE	1	
KMETIJSKO-STROJNE ZADRUGE	4	
ŽIVINOREJSKE ZADRUGE	1	
PAŠNE ZADRUGE	2	
ZADRUŽNE ELEKTRARNE	2	1

V obdobju med obema vojnama ločujem še tretjo fazo v razvoju kmetijskega združništva v kranjski okolici. Le-to postavljam v leti 1928/1929, ko so bile v vaseh ustanovljene živinorejske in vo-

¹³ Kot v opombi 6.

dovodne zadruge, ki so bile deležne nezanemarljive zunanje stimulacije, predvsem denarne. Posledica pospeševanja živinoreje, ki je bila usmerjena na kakovostno izboljšanje živine, je bila ustanovitev dvanajstih živinorejskih zadrug v letih 1929-1931, ki so bile povezane v Zvezo živinorejskih selekcijskih zadrug za pincgavsko govedo s sedežem v Kranju (1931).

V letu 1926 se je ustavila prodaja svežega mleka v Avstrijo. Mlekarske zadruge kranjske okolice so dobavljale mleko Osrednjim mlekarnam. Mlekarske zadruge Naklo, Predoslje in Visoko so na tržišču nastopale samostojno. Usmerile so se v izdelovanje mlečnih izdelkov (sir ementalec), katerim so ob koncu dvajsetih let pričeli konkurirati cenejši proizvodi iz Hrvaške. Prodaja svežega mleka in mlečnih izdelkov je bila vse težja, zato so nakelski in predosljanski mlekari organizirali prodajo v lastnih trgovinah, pri čemer so se znebili vsakega posredništva. Gospodarska kriza je kranjsko mlekarstvo ovirala predvsem pri prodaji. Zahtevala je enoten nastop s kakovostnimi proizvodi. Zato so mlekarske zadruge iz Nakla, Predoselj, Šenčurja, Cerklj, Žabnice, Gorič, Medvod in Komende od leta 1933 delovale pod združnim imenom Mlekarska zadruga Naklo - skupni obrat.¹⁴

Tako je za zadnje obdobje kmetijskega združništva pred drugo vojno značilno povezovanje krajevnih zadrug v širše združne organizacije, ki so bile deležne večjih državnih podpor, tako denarnih kot strokovnih (Zveza živinorejskih selekcijskih zadrug za pincgavsko govedo - 1931, Kmetijska okrajna zadruga - 1931, Mlekarska zadruga Naklo - skupni obrat - 1933 oz. Gorenjska mlekarska zadruga Naklo - 1938).

Največja akcija, ki sodi v okvir slovenskega mlekarstva, je bila graditev prve sodobne slovenske mlekarne v Čirčah pri Kranju, ki naj bi služila tudi mlekarski šoli za praktični pouk učencev. Stroške gradnje so si delili kmetijsko ministrstvo (40%), banovina (35%) in kmetje združeni v Gorenjski mlekarski zadrugi (25%).¹⁵

V obravnavanem obdobju sta se oblikovali dve novi združni središči: Trstenik s hranilnico in posojilnico (1929), z živinorejsko zadrugo (1930) in mlekarsko, nabavno in prodajno zadrugo (1934) ter Goriče z mlekarsko, nabavno in prodajno zadrugo (1932), z vodovodno zadrugo (1938) in strojno zadrugo (1939). Mlekarsko združništvo v omenjenih vaseh je bilo smiselno zaradi bližine bolnice na Golniku.

Izpostaviti moram tudi Živinorejsko zadrugo Mavčiče (1931), kmetijsko-strojno zadrugi Podreča

in Jama - Praše (1933, 1936) ter Strojno zadrugo na Bregu (1939). Na desnem bregu Save so bile to prve zadruge.

Leta 1939 sta bili registrirani zadnji novoustanovljeni kmetijski zadruge v Goričah in na Bregu ob Savi.

Na tem mestu se ne moremo izogniti že poudarjeni veliki gospodarski krizi, ki je imela svoj epilog tudi v kreditnem združništvu. Kakšno je bilo vzdušje v hranilnicah in posojilnicah, bom ponazorila na primeru Hranilnice in posojilnice v Cerkljah. V letu 1931 je naraslo število dvigov nad vlogami, to se je v naslednjem letu le še stopnjevalo. Ljudje so kljub terjatvam in opominom zelo počasi plačevali obresti posojil. Zadruga zveza ni pošiljala dovolj gotovine, da bi lahko ustregli varčevalcem. Zato se je vodstvo odločilo izplačevati vloge varčevalcev po odpovednih rokih, in sicer po 100 din tedensko. Ker pa se stanje na denarnem trgu ni izboljšalo, je načelstvo sklenilo, da bodo vsakemu vlagatelju mesečno izplačali 100 din. V prošnji dne 24. 6. 1934 je zaprosila Ministrstvo za kmetijstvo v Beogradu za odobritev odlaga plačil v smislu Uredbe o zaščiti kreditnih zadrug in njihovih zvez z dne 22. 11. 1933. Prošnjo je potrdila Zadruga zveza. Istega leta so pri omenjenem ministrstvu zaprosili za zaščito zadruge z naslednjo utemeljitvijo. Dve tretjini vseh dolžnikov Hip Cerklje je zaščitenih (Zakon o zaščiti kmetov, 1932), tudi od ostalih dolžnikov ni moč izterjati dolgov, zato je zadruga prisiljena prositi za zaščito, zlasti še ker je tudi Zadruga zveza, pri kateri ima zadruga večjo naložbo, zaprosila za zaščito. V zadrugi so menili, da je vzrok za dolžniško krizo nizka cena kmetijskih pridelkov, ki je v nesorazmerju s cenami kmetijskih in ostalih potrebščin.¹⁶

Istočasno so kmetijska društva omejevala uporabo kmetijskih strojev. Kdor ni pravočasno poravnal denarnih obveznosti do zadruge (plačilo za stroje, doplačilo združnega deleža, prispevek za nov stroj ali gradnjo združnega objekta), ni mogel uporabljati nekaterih strojev in naprav.

Poveden je tudi izračun sodobnika Ivana Zupana iz Nakla, ki je primerjal čisti kmetov dohodek pred prvo svetovno vojno (1912), v dvajsetih letih (1924) in v času gospodarske krize (1936). Le-ta je bil dvakrat, oziroma šestkrat večji v primerjavi z letom 1936.¹⁷

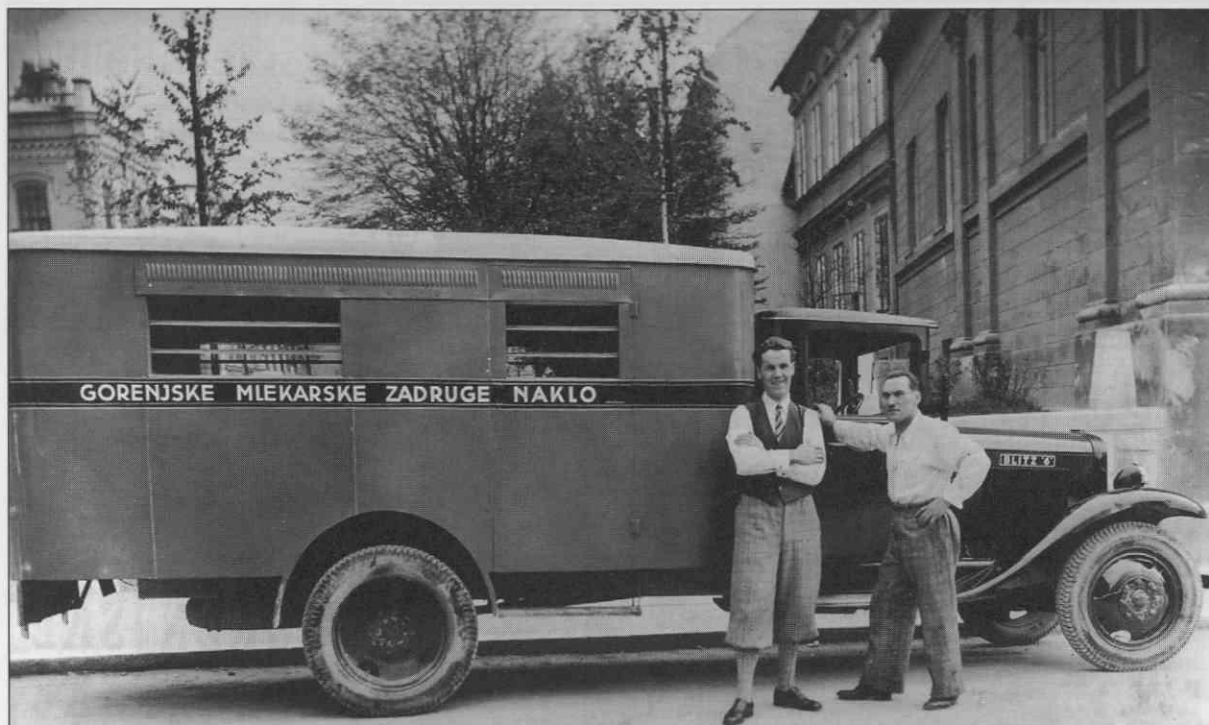
Nemški okupator je delovanje zadrug dopuščal in je podpiral njihova prizadevanja. Predvsem strojne zadruge so se med vojno oskrbele z novimi stroji. Zadruge nemškega okupacijskega območja so bile združene pod združno centralo Zentral-raiffeisen Kasse r. G. m. b. H. v Celovcu.

¹⁴ Kot v opombi 6.

¹⁵ Kot v opombi 11; Štefan Oštir, Mlekarstvo in mlekarsko šolstvo v občini Kranj, Kranjski zbornik, Kranj, 1980, str. 352-353.

¹⁶ ZAL, OGSL, zadr. II, 121; ARS, ZZ, fasc. 55, 152.

¹⁷ Kot v opombi 6.

Kamion za razvažanje mlečnih izdelkov Gorenjske mlekarke zadruga, skupni obrat Naklo, original hrani Marija Zupan, Pivka 23, Naklo.

Gibanje števila zadrug v tretjem obdobju zadružnega povezovanja kmetov v vaseh v okolici Kranja v letih 1928-1941:

	ustanovljene	likvidirane
HRANILNICE IN POSOJILNICE	2	
MLEKARSKE (nabavne in prodajne) ZADRUGE	7	2
KMETIJSKO-STROJNE ZADRUGE IN STROJNE ZADRUGE	11	2
ŽIVINOREJSKE ZADRUGE	12	
PAŠNE IN GOZDNE ZADRUGE	3	
ZADRUŽNE ELEKTRARNE	1	
VODOVODNE ZADRUGE	5	1

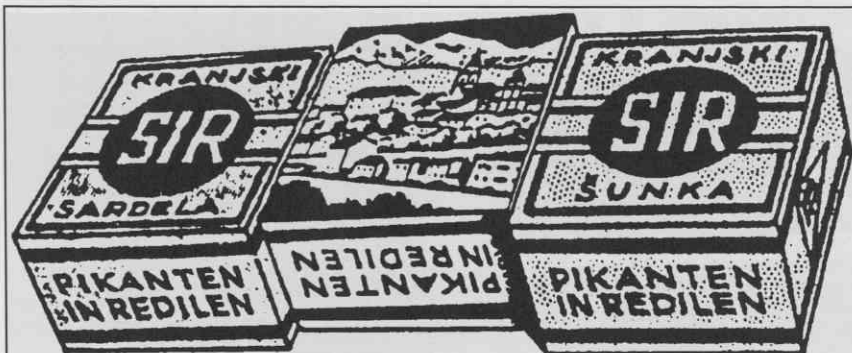
Povojno obdobje socialističnega zadružništva predstavlja novo etapo v razvoju kmetijskega zadružništva in v skladu s tem tudi široko raziskovalno področje.

II. VSAKDANJA PRIZADEVANJA KMETIJSKEGA ZADRUŽNIŠTVA V KRANJSKI OKOLICI

Celotna organizacija zadrug na podeželju je težila k uresničevanju celotne kmečke ekonomije v domačem kraju oz. v župniji ali občini. Kmet (posestnik) je v okviru zadruga svoj pridelek prodal ter kupil kmetijske in življenjske potrebščine, eventualni dobiček pa je naložil v domačo hranilnico. Ko je njegovo gospodarjenje zahtevalo večji finančni vložek, ga je dobil v domači posojilnici. Predvsem sezonska kmečka dela si je lahko olajšal z zadružnimi kmetijskimi stroji in z delovno silo sozadružnikov.

Prvi člani zadruga so bili njeni ustanovitelji, izmed katerih so izbrali upravni in nadzorni odbor. Po ustanovitvi so pristopali novi člani - njihove prošnje je odobril upravni odbor na svojih sejah. Ob pristopu je vsak novi član plačal pristopnino in podpisal pristopnico. Takoj ali po obrokah je plačal še obvezni delež.

Enotni sistem, po katerem naj bi interese pristopali k zadrugi, se ni oblikoval. Nedvomno so na odločitve posameznika vplivali različni dejavniki. V prvi dobi zadružnega povezovanja kmetov na kranjskem območju je odločitev pospeševala duhovščina, ki se je zavzemala za ustanavljanje

Več mleka - več zdravja

Dobro mleko in smetano, najfinejše čajno maslo „Deteljica“, navadno maslo, skuto za štruklje in sire; ementalec, edamec, trapist, imperial, liptaver, romadur ter posebno specialiteto

„K R A N J S K I S I R“

s šunko, sardelo in drobnjakom, ki je po svoji kakovosti, opremi in nizki ceni posebno priporočljiv za športnike, planince, lovce, itd. Vam nudijo

**GORENJSKE
MLEKARSKE
ZADRUGE
NAKLO PRI KRANJU**

Reklama za izdelke Gorenjskih mlekarskih zadrug. Fotografija iz fototeke GM Kranj.

hranilnic in posojilnic ter kmetijskih društev. Naj navedem nekaj imen duhovnikov, ustanoviteljev zadrug oziroma načelnikov: Matevž Jereb, Fran Lakmayer, Josip Sitar (Preddvor), Janez Bešter, Franc Dolinar (Cerklje), Blaž Rebol (Naklo), Franc Traven, Mihael Kmet (Šenčur), Francišek Pokorn (Besnica), Tomaž Tavčar, (Predoslje), Alojzij Šarec (Stražišče).

V drugi etapi združnega povezovanja kmetov v kranjski okolici je dominacija duhovščine v upravnih in nadzornih odborih ponehala. Vodstva zadrug so zavzeli posamezniki - trdni kmetje, ki so uživali velik ugled, imeli so kmetijsko izobrazbo in so se politično udeleževali (Anton Umnik - Šenčur, Ivan Brodar - Hrastje, Ivan Zupan, Lovro Novak - Naklo, Martin Šifrer - Bitnje, Janez Ovsenik - Predoslje, Franc Molj - Voglje). Da so omenjeni na združnem področju nekaj veljali, se je izkazalo v začetku tridesetih let, ko so bile ustanovljene Kmetijska okrajna zadruga Kranj (1931), Zveza živinorejskih selekcijskih zadrug za pincgavsko govedo v Kranju (1931) in Gorenjska mlekarska zadruga Naklo (1938). Njim so se pridružili še Henrik Lazarini (Smlednik), Lovro Erzar (Pšenična Polica), Jože Burgar (Hrastje), Ciril

Hudobivnik (Cerklje) in Alojzij Perne (Trstenik), ki so se uveljavili v drugem in tretjem obdobju združnega povezovanja kmetov v okolici Kranja.

Člani hranilnic in posojilnic niso bili le premožni kmetje, ampak tudi kajzarji in kmečki delavci (dekle, hlapci), ki so varčevali denar za starost. Bogati kmetje se niso posluževali le domače hranilnice, ampak so enakopravno sodelovali tudi v denarnih zavodih izven domačega združnega okoliša.

Članstvo v zadrugi je izražalo tudi politično simpatizerstvo ali pripadnost. Na kranjskem območju je burno politično-strankarsko dogajanje nastopilo v letu 1932 v Šenčurju. Tu je združno povezovanje doseglo vidne rezultate, predvsem po zaslugi Antona Umnika, ki je načeloval Hranilnici in posojilnici ter Kmetijskemu društvu. Omenjenega leta (22. maja) je bil pobudnik in voditelj protirežimskih demonstracij. Bil je pristaš uradno prepovedane Slovenske ljudske stranke in je moral bivanje v Šenčurju zamenjati za beograjske zapore. Kot načelnik šenčurske hranilnice in posojilnice je bil obdolžen trošenja denarja za podporo društvom in organizacijam, ki so rušile državo (Kolo klub, farna godba) ter odmerjanja posojil in ob-

<p>Mlekarska zadruga v Predosljah registrovana zadruga z omejeno zavezo.</p> <hr/> <p>Bodite zmotrom zvest član zadruge, poslu- žujte se vseli ugodnosti, koje Vam nudi — in izpolnjujte vestno svoje dolžnosti.</p> <p>Zadružništvo je glavni pripomoček za gospodarsko rešitev naroda.</p>	<p>Gosp. <i>Janez Teršnik</i> (stan) <i>4101</i> v <i>Predsljeh</i></p> <p>ker ste podpisali pristopnico dne <i>15. 4. 1906</i> vplačali pristopnino v znesku <i>3</i> in 1 <i>delež ... št. 12</i> v znesku <i>3</i> dne <i>30. 4.</i> in Vas je sprejelo načelstvo članom zadruge v svoji seji dne <i>30. 4.</i> postali ste član zadruge z vsemi dolžnostmi in pra- vicami, kakor so navedene v pridejanih pravilih.</p> <p><i>Predsljeh</i>, dne <i>30. 4.</i> 1906.</p> <p>Podpis člana načelstva: <i>[Signature]</i> Podpis načelnika: _____ Stampilja: _____</p>
--	---

Mlekarska knjižica, prvi dve strani. Fotografija iz fototeke GM Kranj.

restne mere po strankarski liniji. Dogajanja je obsodila Zadružna zveza. Anton Umnik je ostal načelnik omenjenih zadrug kljub predlogu Sreškega načelstva v Kranju, naj se organizacije zaplene v majske dogodke, uradno razpustijo.¹⁸

Vsaka zadruga je v pravilih določila zadružni okoliš, v katerem je nameravala delovati. Okoliš je lahko zajemal vas, župnijo ali občino, kjer so običajno poslovale različne zadruge. Le-te so medsebojno sodelovale in se denarno podpirale. Zadruge so sodelovale tudi s krajevnimi prosvetnimi in gasilskimi društvi ter župnišči. Običajno so hranilnice in posojilnice denarno podpirale omenjeni društvi in župnišče. Hranilnica in posojilnica v Cerkljah je v letih 1928-1932 namenila denarno podporo tudi različnim izobraževalnim ustanovam (Orglarska šola, Škofovi zavodi v Šentvidu, Dijaska kuhinja v Kranju), med obdarovanci pa najdemo še domove duhovnih vaj, Podporno društvo slepih, Prekmurje po toči opustošeno in brezposelne.¹⁹ Kmetijska društva in mlekarske zadruge

so z gasilskimi in prosvetnimi domovi gradile skupne prostore, t. i. ljudske domove (Cerklje 1912, Predoslje 1913), gasilske domove in zadružne domove, kjer so si uredili skupne prostore. V Šenčurju sta zgleđno sodelovala Kmetijsko društvo in Kmetijska podružnica. Vodstvi sta imeli skupne seje, skupaj sta organizirali mlatev in gradnjo Gospodarskega doma.²⁰

V manjših krajih, kjer omenjena društva niso delovala, so strojne zadruge gradile zidane ali lesene prostore za shrambo strojev, mlekarske zadruge pa mlekarska poslopja (Predoslje, Naklo). Kjer zadruge lastnih prostorov niso gradile, so jih vzele v najem od posestnikov.

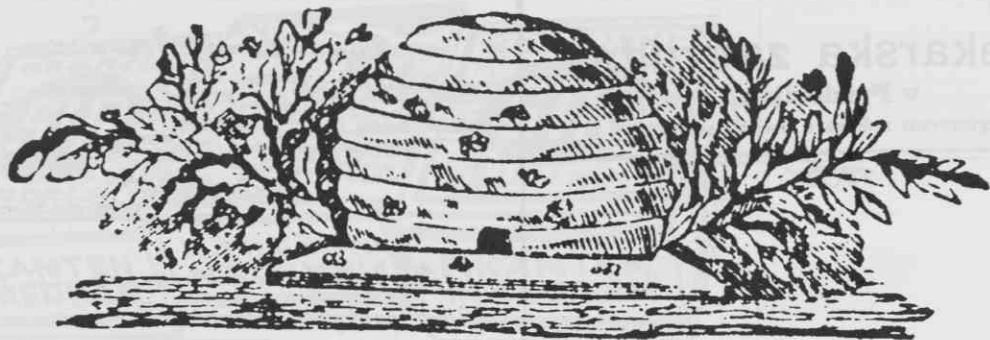
Hranilnice in posojilnice so imele sprva prostore v župniščih, ker so bili ustanovitelji duhovniki. V Šenčurju in Cerkljah sta imeli kasneje lastne prostore, v Šenčurju so kupili hišo, v Cerkljah pa so imeli prostore v Ljudskem domu.

V zadružnih krogih so se zavedali, da brez izobraževanja ni napredka v kmetijstvu. Zato so si

¹⁸ ZAL, OGSL, zadr. III, 1; ARS, ZZ, fasc. 100.

¹⁹ kot v opombi 16.

²⁰ ZAL, Enota za Gorenjsko Kranj, Zapisniki sej in občnih zborov Kmetijskega društva Šenčur in Kmetijske podružnice Šenčur (1991-1949), fotokopije.

Hranilnica in posojilnica Šenčur

registrovana zadruga z neomejeno zavezo

Zaščitni znak Hranilnice in posojilnice v Šenčurju. Fotografija iz fototeke GM Kranj.

v prvi vrsti prizadevali za izobraževanje zadrughnih delavcev in odbornikov. Hranilnice in posojilnice so vodili duhovniki, učitelji in različni uslužbenci, ki so pridobili znanja o denarnem poslovanju. Izobraževanje vodstva in članov v ostalih kmetijskih zadrugah je temeljilo na njihovi lastni iniciativi (branje časopisov in knjig). Zadrughna zveza je od leta 1900 do leta 1945 izdajala časopis Narodni gospodar, ki so ga prebirali tudi kranjski zadrughniki. Prav tako so leta 1908 organizirali Zadrughno šolo, kjer so se izobraževali nekateri vodstveni zadrughniki. Zadrughne centrale so v večjih krajih organizirale različne tečaje, ki so krepili zadrughno zavest in kmetovalce seznanjali z novimi prijemi. Posamezne zadruge so za odbornike in člane organizirale ogleda kmetijskih sejmov in obiske pri zadrughnikih v drugih slovenskih krajih.

Kmetijske zadruge so znale poskrbeti tudi za družabno življenje, saj so prirejale družabne večere in vrtna veselice.

Zadruga si je vsaka na svojem področju prizadevala izboljšati kmetijsko gospodarstvo in položaj kmečkega stanu. Z enakimi nameni so delovale podružnice Kmetijske družbe v Šenčurju, Cerkljah, Velesovem, Preddvoru, Predosljah, na Primskovem, v Stražišču, Besnici, Mavčičah, Smladniku in v Zapogah. V okvir Kmetijske družbe so spadale tudi sadjarska društva v Kranju, Predosljah, Naklem, Podbrezjah, Mavčičah in Smladniku. Sreski kmetijski referent Josip Sustič je leta 1932 poudaril: "Ustvarjena je delavnost pri kmečkih

hranalnicah, živo delujejo mlekarske in živinorejske zadruge ter kmetijska društva. Nujno pa je potrebna poživitev delovanja kmetijskih in sadjarskih podružnic."²¹

Mreža kmetijskih organizacij na kranjskem območju je bila pred prvo svetovno vojno in med obema vojnama gosta. Res pa je, da njihov glas še zdaleč ni segel do vsakega kmeta. Kmečko delo je bilo naporno, družine so bile številne (6-10 članov), varčevali so na vseh področjih. Redki so bili kmetje, ki so se ogrevali za nove agrotehnične ukrepe in so se v ta namen tudi izobraževali (Grm pri Novem mestu). Sejali so poskusne posevke žit in krmilnih rastlin, ki so jih oskrbovali z umetnimi gnojili in zaščitnimi sredstvi. Podobno so postopali pri oskrbi travniških površin. Ostali kmetje so spremljali rast na tako oskrbovanih njivskih in travniških posevkih, vendar so obdržali uveljavljena pravila kmetovanja.

Kot sem že omenila je bila v kmetijska društva oz. v strojne zadruge le redko včlanjena večina kmetov določene vasi ali zadrughnega okoliša. Kmetje so si kmetijske stroje lahko izposojali v okviru vaške skupnosti. Z zbranim denarjem so kupili stroje, ki so jih tudi skupno vzdrževali. Plačila za uporabo niso pobirali. V vasi so imeli dva do tri stroje (mlatilnica, slamoreznica, motor).

²¹ Josip Sustič, Kmetijske organizacije, Kmetijstvo kranjskega sreza, Sreski kmetijski odbor v Kranju, 1932, str. 58-61.

Na kranjskem območju, kjer je bila živinoreja glavna kmetijska panoga, so ustanovili razmeroma malo pašnih zadrug. Na področju Gorič, Trstenika, Preddvora in Cerkelj so kmetje pasli živino v okviru agrarnih skupnosti.²² Tudi nad prodajo mleka in mlečnih izdelkov mlekarsko zadružništvo ni imelo monopola. Po vaseh so jih pobirali prepupčevalci in jih prodajali strankam v Kranju.

ZUSAMMENFASSUNG

Das bäuerliche Genossenschaftswesen in den Dörfern der Umgebung von Kranj von seinen Anfängen bis zum Zweiten Weltkrieg

Die Ansätze zum genossenschaftlichen Zusammenschluß der Bauern in den Dörfern der Umgebung von Kranj liegen in der zweiten Entwicklungsphase des slowenischen Genossenschaftswesens (Mitte der 90er Jahre bis Ende des Ersten Weltkriegs), das von den genossenschaftlichen Bestrebungen Janez E. Kreks geprägt war. Letzterer ging von den damaligen wirtschaftlich-sozialen Verhältnissen aus.

Die Gründung von bäuerlichen Genossenschaften (Ackerbauvereine, Molkerei-, Viehzüchtergenossenschaften) in den Dörfern um Kranj war in erster Linie durch die klimatischen Verhältnisse bedingt und die damit zusammenhängende Spezialisierung auf Rinderzucht und Polykulturen in der Landwirtschaft. Auf die bäuerlichen Zusammenschlüsse wirkten ferner auch die allgemeinen wirtschaftlichen, sozialen, politischen und Verkehrsverhältnisse ein.

In den Dörfern der Umgebung von Kranj wurden die ersten Geldinstitute auf genossenschaftlicher Basis gegründet (Spar- und Darlehenskassen). Hinzu kamen gleichzeitig Ackerbauvereine, Molkerei- und Viehzüchtergenossenschaften (1897-1918).

Die Gründung von neuen Genossenschaften hatte die Entstehung neuer Genossenschafts-

zentren zur Folge. Dies gilt auch für die letzte Phase des genossenschaftlichen Zusammenschlusses der Bauern (1928-1941). Damals wurden Viehzüchter-, Wasserleitungs- sowie Maschinen-genossenschaften gegründet.

Die Genossenschaften wurden mit dem Zweck gegründet, die wirtschaftliche Lage ihrer Mitglieder (Bauern) zu verbessern. Darum sorgten sie für den Ankauf und Absatz von Agrarprodukten. Die Molkereigenossenschaften in der Umgebung von Kranj schufen ihren eigenen Absatzmarkt. Die Genossenschaften waren darum bemüht, die bäuerliche Arbeit durch Maschinen zu ersetzen. Sie spielten eine Schlüsselrolle bei der Einführung neuer agrotechnischer Maßnahmen und versuchten, den wirtschaftlichen Bestrebungen und Bedürfnissen der Bauern entgegenzukommen.

Die genossenschaftlichen Zusammenschlüsse der Bauern in den Dörfern der Umgebung von Kranj schufen im behandelten Zeitraum die Grundlagen des bäuerlichen Genossenschaftswesens, das sich den neuen politischen und wirtschaftlichen Verhältnissen anpaßte und bis heute seine Bedeutung beibehielt.

²² Agrarna skupnost je novejši pravni termin, ki naj bi zajel najrazličnejše oblike skupne lastnine na neobdelanem svetu, izjemoma tudi na nekaterih delih obdelanega sveta. Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev, Zgodovina agrarnih panog II, str. 74.